

Літаратура

1. Барадулін, Р. Выбраныя творы: у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1: вершы / Р. Барадулін. – 415 с.
2. Барадулін, Р. Збор твораў: у 4 т. / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1996–2002. – Т. 2. – 1998. – 382 с.
3. Барадулін, Р. Збор твораў: у 4 т. / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1996–2002. – Т. 1. – 1996. – 382 с.

V. Yu. Barouka

Vitebsk State University named after P. M. Masherov

e-mail: klit@vsu.by

Artistic comprehension of language in the poetry of Ryhor Baradulin

Key words: poetry, language, native language, artistic comprehension, themes.

The creativity of R. Baradulin is a vivid example of both latent and direct understanding of the language. Analysis metalanguage reflections in poetry of Baradulin suggests that the literature – it is not only the art of the word, but also an important means of artistic interpretation of language in human life, the native language of history and its interaction with the languages of neighboring nations, due to the writer's native land, influence language on the human perception of the world. A characteristic feature of comprehension of the language by R. Baradulin is the widespread use of the associative plan, humor, periphrases, vivid comparisons and metaphors.

С. Ф. Бут-Гусаім

Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна

e-mail: svfbg@tut.by

УДК 808.26-541.2

Антрапанімікон рамана Вольгі Іпатавай “Альгердава дзіда”

Ключавыя словы: літаратурная анамастыка, онім, антрапонім, паэтонім, ускоснагаваркі паэтонім.

У артыкуле разглядаюцца ўжытыя ў рамане Вольгі Іпатавай антрапонімы, якія з'яўляюцца носьбітамі каштоўнай інфармацыі аб матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў XIII–XIV стагоддзяў. У працы прааналізавана ўзаемадзеянне ў беларускім антрапаніміконе гэтага гістарычнага перыяду язычніцкага і хрысціянскага кампанентаў. Разгледжана характэрная для міфалагічнай свядомасці крэатыўная функцыя наймення. Імёны персанажаў былі прааналізаваны з пункту гледжання ступені іхсэнсавай актыўнасці.

Адметнасцю мастацкага асэнсавання даўніны ў творах В. Іпатавай з'яўляецца ўзнаўленне не столькі самой гісторыі, колькі «чалавека ў віхурах яе, у паўсядзённых сутыкненнях з праблемамі свайго часу» [8, 98]. Творы пісьменніцы характарызуюцца як дэталёвай перадачай гістарычных рэалій, так і мастацкім спасціжэннем светаўспрымання людзей пэўнай эпохі. Ажыўляючы далёкія постаці XIV стагоддзя, часу княжання Альгерда, пісьменніца ўмела выкарыстоўвае вобразна-выяўленчыя магчымасці антрапанімічнай лексікі, якая з'яўляецца носьбітам каштоўнай нацыянальна-гістарычнай інфармацыі аб матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў.

Раман В. Іпатавай цікавы і адметны спалучэннем свету рэальных падзей і постацяў беларускай гісторыі са светам падзей і персанажаў, народжаных уяўленнем

аўтаркі. Таму ўсе зафіксаваныя ў творы антрапонімы мы можам падзяліць на дзве групы. Па-першае, гэта імёны рэальных гістарычных асобаў, па-другое, гэта прызванні персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы.

В. Іпатава апавядае чытачу пра слаўнае мінулае роднага краю. Таму на старонках твора не раз прыгадваюцца імёны рэальных гістарычных дзеячаў. Гэта балта-славянскія князі *Гердзень, Міндоўг, Войшалк, Трайдзень, Віцень, Гедзімін, Альгерд, Любарт, Кейстут, Манівід, Нарымунт, Яўнут* і інш., княжычы *Аляксандр, Ягайла* і інш., княгіні *Еўна, Вольга, Марыя, Юліяна*, маскоўскія князі *Сімяон Горды, Іван Каліта*, татара-мангольскія ханы *Джанібек, Кінчакабей, Мурут-Чынгізід, Кіцібей-Бекер, Дзмітр-Салтан, Бардзібек, Кутлук-Цімур, Кутлубай*, ханша *Тайдула*, палкаводцы (маршал *Генрых фон Процкі*, ваявода *Гаітальд*), рэлігійныя дзеячы (мітрапаліт *Аляксей*, вярхоўны язычніцкі жрэц *Галігін*), пісьменнікі далёкага мінулага (*Ульрых фон Ліхтэнштэйн*, аўтар кнігі «Служэнне Даме»).

У XIV стагоддзі ў Вялікім Княстве Літоўскім умацоўвае свае пазіцыі хрысціянская рэлігія, узаемадзейнічаючы з язычніцкімі культурамі. Таму многія рэальныя гістарычныя асобы – балта-славянскія князі і члены іх сем’яў – побач са старымі, язычніцкімі, мелі і хрысціянскія імёны (*Войдат-Канстанцін, Ягайла-Уладзіслаў-Якаў, Альгерд-Аляксандр*, у манахі пастрыжаны пад іменем *Аляксей*).

У рамане В. Іпатавай выкарыстаны прыём актуалізацыі ўнутранай формы імені рэальнай гістарычнай асобы. Гаваркім онімам з’яўляецца прызванне князя *Ягайлы*: “*Юльяна назвала першынца мясцовым імем – Ягайла. Даўнім было яно тут, і жрацы тлумачылі яго то як «жывы, палкі», то, найчасцей, як «усясветна слаўны».* Казалі, што ідзе гэтае імя ад продкаў-арыяў, чые храмы-свяцілішчы захаваліся дасюль па ўсім Княстве” [2, 18]. *Дзідэратыўнае (пажадальнае)* імя накрэсліла будучы лёс хітрага, разумнага валадара. Менавіта *Ягайлу* перадае Альгерд дзёду як сімвал сілы, велічы і магутнасці князя. Праз палітычныя кампрамісы, пагадненні з татара-манголамі і нават злачынствы (забойствы і паланенне дзядзькоў і братоў) амбітны малодшы сын Альгерда становіцца князем літоўскім і каралём польскім, заснавальнікам сусветна вядомай дынастыі *Ягелонаў*.

У аўтарскім каментары раскрываецца ўнутраная форма мянушкі маскоўскага князя *Сімяона Гордага*: “*Прымусілі турбавацца князя Сімяона Іванавіча, нягледзячы на тое, што быў ён зласцівы і ўладны, за што і празвалі яго Гордым*” [2, 10]. Маскоўскі князь *Іван* увайшоў у гісторыю пад характарыстычным прызваннем *Каліта*. Значэнне апелятыва, які з’яўляецца ўтваральнай базай мянушкі князя, наступным чынам акрэслена ў слоўніку У. І. Даля: “*сума, сумка, кеса, мешок, зепь, подвесной карман, торба*” [1, 78]. Кантэкст твора падказвае, што характарыстычнае найменне сквапнага валадара, гатовага дзеля ўзбагачэння на здраду і злачынствы, матывуецца пераносным значэннем утваральнай асновы: “*Прышлося вярнуцца з-пад Мажайска, дзе ваяваў з родзічам – маскоўскім Іванам, якога маскавіты нездарма празвалі Калітой, – той зацята спрабаваў сабраць усе рускія землі пад руку Масквы*” [2, 180].

Імёны палітычных дзеячаў, пісьменнікаў, мысліцеляў, як адзначае В. Шур, выкарыстоўваюцца як *сродак сацыяльнай тыпізацыі*. «Яны дазваляюць надаць падзеям і фактам, што адлюстроўваюцца ў творы, рысы праўдападобнасці, мастацкай пераканальнасці» [7, 25].

Што да імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй пісьменніцы, то яны адлюстроўваюць мадэлі іменавання, якія існавалі ў тагачаснай беларускай дзяржаве. У. Ніканаў пісаў: «Асабовыя імёны існуюць у грамадстве і для грамадства; яно і дыктуе няўмольны выбар іх, якім бы індывідуальным ён ні з’яўляўся» [4, 158]. Інфарматыўнае па сваёй прыродзе ўласнае імя выступае пасведчаннем нацыянальнасці, статусу ў сацыуме, веравызнання героя. Найперш адзначым, што імёны ў старажытным грамадстве

былі сацыяльна інфарматыўнымі. Так, персанажы, якія з’яўляюцца прадстаўнікамі вышэйшых саслоўяў (княскімі дружыннікамі, баярамі), носяць двухасноўныя імёны-кампазіты: *Ірвідуб, Рацібор*. У такіх імёнах адлюстравана найстаражытнейшая традыцыя *імяслаўя* – праслаўлення чалавека праз пасрэдніцтва спецыяльна створаных імёнаў. Частка баяр і княскай дружны, якая прыняла хрысціянства, мае каляндарныя імёны, напр.: *Віт* (лац. *правадыр*). Відавочна, што такія онімы таксама носяць дэзідэратыўны (пажадальны) характар, выражаючы зычэнне набыць акрэсленыя ў імені якасці. Праваслаўныя святары носяць хрысціянскія імёны *Васіль, Вавіла*.

Славянскія паводле паходжання імёны прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў уяўляюць сабой празванні-мянушкі, што ўтвараюцца на базе апелятыўнай лексікі: назваў птушак (*Гіль, Верабей*), раслін (*Бяроза, Раска*), жывёл (*Леў, Заяц, Алень*), насякомых (*Камар*). Такія імёны могуць акрэсліваць фізічныя якасці індывіда (*Ляўшун* – ляўша), рысы яго характару (*Драмак*), а таксама ўказваць на нечаканасць з’яўлення дзіцяці ў сям’і (*Нячай*). Частка прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў носіць размоўна-бытавыя формы каляндарных імёнаў: *Супрун, Янка, Аўлас, Алекса* і інш.

У рамане адлюстраваныя тыя часы айчыннай гісторыі, калі ў светапоглядзе чалавека сумяшчаліся элементы паганскай культуры продкаў з догматамі хрысціянскай веры, якая прынесла на нашы землі свой іменаслоў. Таму многія персанажы твора прыгадваюцца пад двума імёнамі: язычніцкім і хрысціянскім. Так, магутны каваль пры нараджэнні атрымаў «празрыстае» гаваркое ўнутрысямейнае празванне-мянушку *Таўкач*: “*Раней жа мяне клікалі Таўкачом, бо надта тоўкся я ў матчыным жываце*” [2, 190]. Пры хрышчэнні персанаж атрымлівае новае імя – *Вольжыч*. Дачка каваля Лозка прыгадвае: “*Тата мой у гонар вялікай княгіні Вольгі быў хрышчаны*” [2, 10]. Язычніцтва, нягледзячы на тое, што хрысціянства становіцца прэвалюючай рэлігіяй у Вялікім Княстве Літоўскім, мела трывалыя карані ў побыце, штодзённым жыцці і ў светаўспрыманні нашых продкаў. Так, нашчадак язычніцкага жраца называе пры знаёмстве з князем два імені: спярша *язычніцкае Алень*, а потым *хрысціянскае Аляксей*. Але светаўспрыманне гэтага чалавека найперш паганскае: пасля бітвы ён, як і яго продак-жрэц, які пакланяўся *Ворану*, звязанаму са светам памерлых, дапамае забітым перайсці ў «той свет»: “*Я ж цяперака пасля бітвы хаджу і вочы мёртвым закрываю. Усім – сваім і чужым. Каб яны на той свет ішлі і нічога з гэтага свету з сабой забраць не хацелі. Іначай – бяда будзе. Калі столькі забітых у вачах сваіх нешта з гэтага свету вынесуць – што астатнім застанецца?*” [2, 100]. Далей на старонках рамана называецца толькі язычніцкае імя персанажа – *Алень*.

Скарбнік князя Альгерда, як і многія слугі княскага двара, мае хрысціянскае імя (*Цімафей*), але ў час выпрабавання (пасля знікнення Альгердавай дзіды слугу маглі пакараць смерцю) герой прыгадвае сваё паганскае празванне *Сосень* і малітвы за выратаванне ўносяць язычніцкім боствам: “*Доўга піў моцную медавуху Сосень, у хрысціянстве Цімафей, а пасля бухнуўся на калені перад божышчам Вялеса і падзякаваў за ішчаслівае выратаванне ад страшнага гневу валадара*” [2, 180].

Вялікае Княства Літоўскае здаўна наладжвала гандлёвыя і ваенныя кантакты з іншымі народамі. Таму на тэрыторыі балта-славянскай дзяржавы жылі іншаземцы, што адлюстравана ў рамане В. Іпатавай. Паказчыкам нацыянальнай прыналежнасці персанажаў-іншаземцаў з’яўляюцца іх імёны: нямецкія (*Ота, Готфрыд*), цюркскія (*Сегедэй*).

У творы па-мастацку адлюстравана архаічная мадэль свету, згодна якой іменаванне цесна звязана з глыбіннай сутнасцю чалавека. Нашы продкі лічылі, што імя аказвае актыўнае ўздзеянне на індывіда, фарміруе яго, прадвызначае лёс. У творы адлюстравана глыбокая вера нашых продкаў у *крэатыўную* функцыю называння, імкненне старажытнага чалавека спасцігнуць глыбокі сэнс, закладзены ў імені.

Гаваркое імя адной з галоўных герайнх цыкла раманаў пра валадароў Вялікага Княства Літоўскага – жрыцы-язычніцы **Жывены** – з’яўляецца адным са сродкаў выражэння ідэі твора. Сэнс оніма суадносіцца са значэннем слова **жывіць** ‘ажыўляць, бадзёрыць; падтрымліваць, быць апорай для чаго-н.’ [6, 201]. Перажыўшы цяжкія іспыты лёсу, **Жывена** прысвячае свае лекарскія здольнасці і талент празорлівіцы для палёгкі становішча іншых і ўмацавання іх духу. Сваім нашчадкам жрыца перадае завет Любоўі да бліжняга, да прыроды, да роднай зямлі. Сіла такой Любоўі дае **жыццё** ўсяму навакольнаму і дапамагае перамагчы зло, гора і смерць:

– Якая ў **Жывены** сіла!

– Гэта не сіла, а любоў. **Жывена** любіць усё – траву і вецер, усход і кожнага чалавека, які прыйшоў на зямлю.

– Нават злодзея? Гіля? Забойцу?

– Яна кажа, што ў чалавеку закладзена ўсё тое, што ёсць ва ўсім свеце. І трэба ўмець выклікаць у кожным не цёмнае, а светлае. Тады цемра адступае. І зло будзе пераможана. Зло бывае такое магутнае, што яго можна адхіліць такой жа магутнай чысцінёй [2, 113].

Вуснамі **Жывены** В. Іпатава сцвярджае думку аб адухоўленасці навакольнага свету, **жывога**, захопленнага дзіўнымі істотамі і багамі. Немалаважную ролю ў раскрыцці ідэі адраджэння спрадвечнай здольнасці нашых продкаў бачыць жывую душу навакольнага свету адыгрывае гаваркое імя герайні.

Дахрысціянскія імёны часта ўтвараліся на базе найменняў раслін і жывёл. Ян Станкевіч адзначаў **дзідэратыўны (пажадальны)** характар такіх імёнаў: «Даючы такія й падобныя празванні, бацькі імёнамі выказвалі свае зычэнні дзецяняці, зычлілі, каб сын быў дужы, як мядзведзь, тур, вол; хітры, як ліс; адважны, як арол, сакол; цвярдды, як дуб; каб дачка была любовая, як зязюля; харошая, як ластаўка, краска, кветка» [5, 96]. На старонках рамана В. Іпатавай «Альгердава дзіда» многа паганскіх імёнаў, утвораных на базе найменняў жывёл і раслін. Носьбіты такіх празванняў чымсьці роднасныя тым істотам, назвы якіх сталі асновай язычніцкіх імёнаў-мянушак. Так, адна з галоўных герайнх твора носіць імя **Лозка**. Аўтарка не раз падкрэслівае, што дзяўчына тонкая, гнуткая, як галінка дрэва: “Альгерд не зважаў на танклявую, яшчэ нязграбную постаць; Яна стаяла, стрункая, нібы выразаная з мяккай ліпы юная Мокаш; Тонкая постаць падлетка яшчэ не надта выструнілася, нібыта яна толькі выпайзала з шэрага кокана мятлушкі, крыльцы якой, гатовыя заззяць вабна-пераліўным бляскам, пакуль яшчэ не абсохлыя, скручаныя ў патлатае ахвосце; Княжыч мог час ад часу браць у рукі запаведную дзіду, дакранаючыся да вострага ліста арэшчыны, нібыта адчуваць **Лозку** – яе гнуткую постаць, імклівыя рухі, светлыя вочы” [2, 109]. На кашулі **Лозкі**, праўнучкі жрыцы **Жывены**, своеасаблівы арнамент са знакамі-абярогамі, сярод якіх – выява «**святога жыццядайнага дрэва**». Пра гэтае дрэва, якое ў беларускай міфапэтычнай мадэлі свету з’яўляецца сімвалам **вечнага жыцця**, прыгадваецца ў рамане «Залатая жрыца Ашвінаў»: “І зноў у **Жывеніным** сне варушыў незлічоным лісцем свяшчэнны **Дуб**, з дупла выглядала празрыста-светлая, у вяночку з белых рамонкаў **Ляля**, а за ёю тоўпіліся русалкі, і тонкія галасы напайнялі прастору музыкай” [2, 109]. «**Малая, кволая галінка**» магутнага дрэва, каранямі якога была язычніцкая жрыца, **Лозка** выстаяла ў цяжкіх жыццёвых выпрабаваннях. Трапіўшы ў палон, яна захавала і перадала сваім нашчадкам любоў да радзімы, куды вяртаецца ўнук **Лозкі** – **Кужаль**. Ад продкаў Кужаль атрымлівае ў спадчыну чароўнае ўменне бачыць прыгажосць і незвычайнасць роднай зямлі, якая «спявае рознымі галасамі, гаворыць з людзьмі, трэба толькі ўмець яе **слухаць**» [2, 110].

З пункту гледжання літаратурна-мастацкай анамастыкі многія з імёнаў персанажаў, створаных фантазіяй аўтаркі, з’яўляюцца гаваркімі онімамі. Паводле

ступені «празрыстасці», сэнсавай актыўнасці імёны герояў рамана можна аднесці да ўскоснагаваркіх паэтонімаў. Антрапонімы гэтага тыпу маюць «зацмененую» ўнутраную форму, для высвятлення якой патрэбны кантэкст. Сэнс ускоснагаваркіх празванняў раскрываецца праз глыбокае спасціжэнне мастацкіх характараў, створаных пісьменнікам. Э. Б. Магазанік адзначаў: «Такія імёны – не шылда, якая загадзя тлумачыць чытачу тое, з кім ён мае справу, а акампанемент, які гучыць толькі для чулага вуха. Спасцігнуўшы падтэкст такога празвання, расшыфраваўшы тайныя знакі аўтарскай характарыстыкі героя, мы ўзбагацім сваё ўспрыманне мастацкага твора» [3, 30].

Тонкае ўзаемадзеянне строга рэалістычнага адлюстравання фактаў і постацяў даўнага мінулага з рамантычным і міфалагічным асэнсаваннем гісторыі дасягаецца за кошт умелага раскрыцця пісьменніцай культурна-гістарычнага зместу антрапонімаў, якія з'яўляюцца адным з найважнейшых сродкаў выражэння светапогляду чалавека даўнага XIV стагоддзя.

Літаратура

1. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1978–1980. – Т. 2. – 1979. – 779 с.
2. Іпатава, В. Альгердава дзіда / В. Іпатава. – Мінск : Беллітфонд, 2002. – 608 с.
3. Магазанік, Э. Б. Ономапэзіка, или «говорящие имена» в литературе / Э. Б. Магазанік. – Ташкент: Фан, 1978. – 148 с.
4. Никонов, В. А. Личное имя – социальный знак / В. А. Никонов // Советская этнография. – 1967. – № 5. – С. 157–168.
5. Станкевіч, Я. Хрышчоныя імёны вялікалітоўскія (беларускія) / Я. Станкевіч // Спадчына. – 1992. – № 6. – С. 96–101.
6. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65 тысяч слоў / І. М. Бунчук [і інш.]; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
7. Шур, В. Онiмы ў творах Якуба Коласа: Паказчыкі і актуалізатары дадатковых адценняў значэння / В. Шур // Роднае слова. – 2006. – №. 6. – С. 23–26.
8. Шынкярэнка, В. Нястомных пошукаў дарога: Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В. Шынкярэнка. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 298 с.

S. F. But-Gusaim

Brest State University named after A. S. Pushkin

e-mail: svfbg@tut.by

Anthroponimicon of the novel “Algirdas’ Spear” by Olga Ipatova

Key words: literary onomastics, onim, anthroponym, poetonym (poetic name), indirectly speaking poetonym.

The article views the anthroponyms, used in Olga Ipatova’s novel, which contain important information about material and spiritual culture of the Belarusians in the XIII-XIV centuries. The author of the article analyzes interaction of the pagan and the Christian components in the Belarusian anthroponimicon of that period. The creative function of giving names, which is a characteristic feature of mythological way of thinking, is given special attention. The names of the characters are described from the point of view of their semantic activity.